

BÖYÜK QAFQAZIN CƏNUB YAMACININ MEŞƏ TORPAQLARININ EKOLOJİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev respublikamızda ekoloji problemlərin davamlı inkişaf prinsipləri əsasında həll edilməsi istiqamətində adıcıl tədbirlər həyata keçirib. Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan Ulu öndərin fəaliyyəti dövründə ölkədəki ekoloji vəziyyət həmişə xüsusi diqqət mərkəzində olub, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı müəyyən olunmuş prioritetlər üzrə tədbirlər görülüb. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, o cümlədən ekologiya sahəsində verdiyi tövsiyələr bu gün də görülən işlərdə rəhbər tutulmaqdadır.

Açar sözlər: Böyük Qafqazın cənub yamacı, dağlıq landşaft, dağ yamacları, torpaq, CİS (coğrafi informasiya sistemi) texnologiyaları, çay şəbəkəsi.

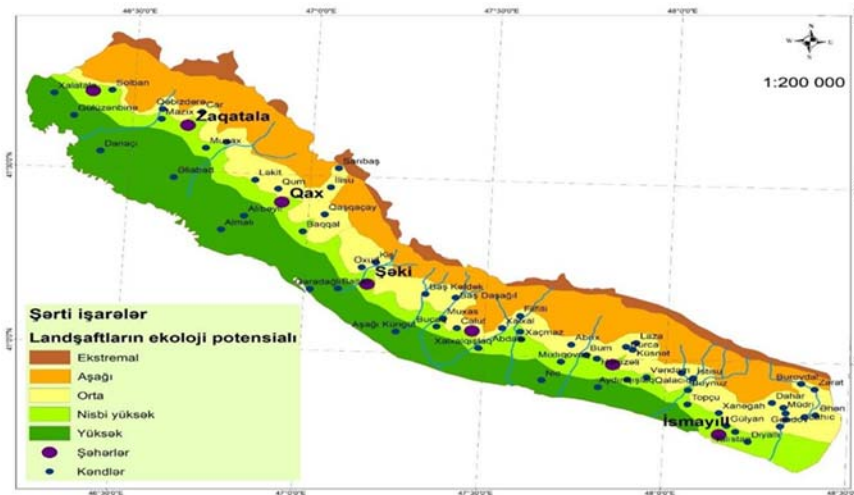
Böyük Qafqazın cənub yamacı olduqca mürəkkəb geoloji quruluşa malik olmaqla, qədim geoloji dövrlərdən müasir dövrə kimi olan bütün inkişaf mərhələlərinə məxsus süxurlardan təşkil olunmuşdur. Təbaşir yaşlı süxurlardan təşkil olunmuş tədqiqat zonasında uzanan çoxsaylı silsilələr, tirələr, dağarası çökəkliklər geniş əraziləri əhatə edir. Belə ki, 3400-3600 m-ə qədər olan əraziləri əhatə edən yüksəkliklər bir-birinin ardınca uzanaraq silsilələr əmələ gətirir. Ən alçaq əraziləri isə 1000-1500 m-ə qədər enir və şərqə doğru morfostrukturlar relyefdə daha kəskin paylanır, təbaşir çöküntülərinin sahəsi artır. Oroqrafiyanın ayrı-ayrı parametrləri, ərazinin təbii şəraitinin, onun komponentlərinin və təbii sərvətlərinin formalaşması və saxlanılmasının tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir [1].

Qəhvəyi dağ-meşə torpaqları Böyük Qafqazın cənub yamacında, orta və alçaq dağlıq zonada 600-1400 m. yüksəkliyi olan sahələrdə yayılmışdır. Qəhvəyi dağ-meşə torpaqlarının yayılma şəraiti və torpaqəmələgəlmə prosesinin xarakterindən asılı olaraq onların aşağıdakı yarımtiplərini fərqləndirmək olar: a) yuyulmuş dağ-meşə qəhvəyi torpaqları, b) tipik qəhvəyi dağ-meşə torpaqları, c) karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə torpaqları, d) bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi torpaqlar, e) dağ-boz qəhvəyi torpaqlar.

Qara torpaqlar Azərbaycanın dağətəyi, alçaq və orta dağlıq zonalarında ayrı-ayrı massivlər şəklində yayılmışdır. Əksər hallarda dəniz səviyyəsindən 550-800 m və 1200-1500 m yüksəkliyə kimi olan sahələri tutur. Meşə zonasında relyefin yastı elementlərinin yayılması qara torpaqlarının meşə mənşəli olmasına əsas verir və s.

Dağlıq landşaftın formalaşmasında neotektonik hərəkətlərin rolu böyükdür. Təbii dağıdıcı proseslərin mütəmadi olaraq təkrarlanması təbii relyefin pozulmasına, təbii landşaftların dəyişikliyə məruz qalmasına, təbii və antropogen landşaftların bir-birini əvəz etməsinə gətirib çıxarır. Dağlıq ərazilərin landşaftlarının tədqiqində onların formalaşması və ərazi diferensiasiyasında dağların sədd effektinin müəyyən olunması vacibdir [5]. Çoxsaylı ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, landşaftların formalaşması qanunauyğunluqlarına əsasən dağların sədd effekti onların daxili hissələrində, ön dağlıq düzənliklərdə və xüsusilə dağarası çökəkliklərdə aydın nəzərə çarpır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qayalıq nival-subnival landşaftları tədqiq olunan regionda özünün ekoloji stabilliyi ilə fərqlənir. Təbii ki, bu, ərazinin çətin mənimsənilməsi ilə əlaqədardır. Buraya erozion, denudasion, yüksək, intensiv parçalanmış qarışıqlı-qaymalı dağlar aiddir. Denudasion struktur tektonikanın relyefdə əks olunduğu şəraitdə yaranır [3]. Nival-buzlaq və erozion-buzlaq mənşəli dağlar bu ərazi üçün səciyyəvi olub, Baş Qafqaz, Yan, Şahdağ silsilələri ilə əhatə olunur. Intensiv gedən denudasiya prosesləri nəticəsində qayalıq ərazilərdən parçalanmış süxurlar zirvə yamaclarına, ətəklərinə, eləcə də kar və sirlərə toplanır. Belə zonalarda qədim buzlaq relyefi və relyef üzərində qayalıq nival və subnival landşaftları müşahidə olunur. Demək olar ki, nival-subnival landşaft zonası əsasən Axvay, Seyidyard, Çaqlı və s. dağ rayonlarında inkişaf etmişdir [3, s. 37].

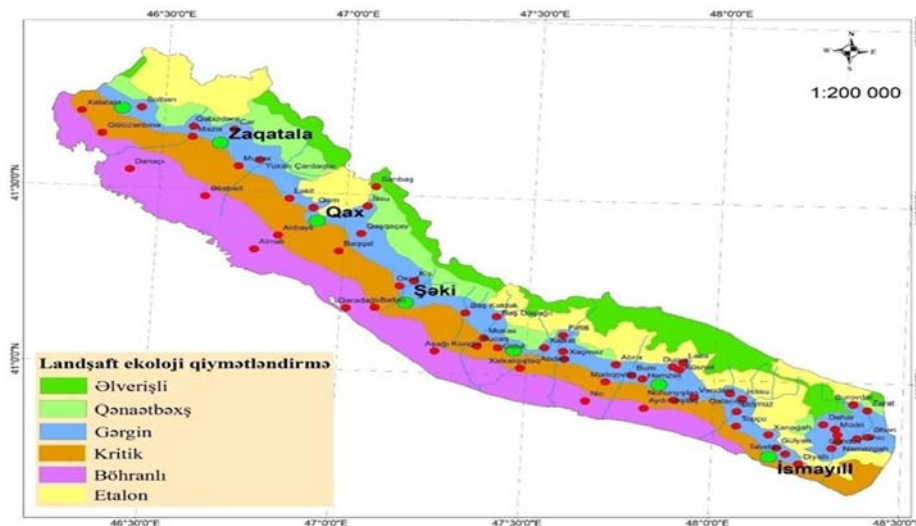

Şəkil 1. Böyük Qafqazın cənub yamacı landşaftlarının ekoloji potensial xəritəsi

Böyük Qafqazın cənub yamacı müasir geosistemlərinin landşaft-ekoloji potensialının qiymətləndirilməsi zamanı Şinçay-Kişçay hövzəsi model ərazi kimi seçilmişdir. Şinçay-Kişçay hövzələrinin landşaft-ekoloji potensialını müəyyən etmək üçün tərəfimizdən bir çox alimlərin bu sahədə apardığı çoxsaylı tədqiqatlara, xüsusilə də İ.T.Məmmədovun (1976) tərtib etdiyi “Kişçay-Şinçay hövzələrinin sxemi”nə istinad edilmiş və bu tədqiqat işlərindən irəli gələn elmi nəticələr qarşılıqlı müqayisəli təhlil olunmuşdur.

Tədqiq olunan ərazinin ayrı-ayrı landşaft tiplərində əsas təsərrüfat sahələrinin təsiri, ərazinin mənimsənilmə dərəcəsi, təbii və antropogen amillərin təsirinə qarşı dayanıqlıq dərəcəsi nəzərə alınmaqla, landşaft ekoloji qiymətləndirilmə aparılmışdır. Dağ-çəmən landşaftları isə otlaq və biçənək kimi istifadə olunur və mənimsənilmə dərəcəsi isə mövsümi xarakter daşıyır. Dağ-meşə landşaftlarında seliteb, seliteb-bağ plantasiyaları geniş yayılıb, bu ərazilərin mənimsənilmə dərəcəsi yüksək qiymətləndirilmişdir.

Böyük Qafqazın cənub yamacı əraziləri landşaft-ekoloji baxımdan: 1) əlverişli; 2) qənaətbəxş; 3) gərgin; 4) kritik; 5) böhranlı; 6) etalon olmaqla 6 qrupa ayrılmışdır.

Şəkil 2. Böyük Qafqazın cənub yamacı ərazilərinin landşaftlarının meşə torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilmə xəritəsi

2000-ci ildən sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikası üzrə, eləcə də Böyük Qafqazın cənub yamacı ərazilərində sənaye istehsalının dəfələrlə artmasına, onlarla yeni təsərrüfat müəssisələrinin inkişaf etdirilməsinə baxmayaraq, həmin təsərrüfat obyektlərinin tullantı məhsullarının qaz və ya kimyəvi maddə halında təbiətə buraxılması ekoloji gərginliyin yaranmasında əsas göstərici hesab edilir.

Lakin sevindirici hal kimi qeyd edə bilərik ki, Dövlət Proqramlarına əsasən bu məsələnin qarşısının alınması, məqsədyönlü müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi ekoloji böhranın qarşısını alır, bu göstəriciləri aşağı salır. Xüsusilə yeni meşəsalma tədbirlərinin müsbət nəticəsi kimi “karbon udulması” proseslərinin sürətləndiyini göstərə bilərik [2].

Dövlət Proqramlarında qəbul olunmuş qərarların vaxtlı-vaxtında yerinə yetirilməsi, belə ki, meşələrdəki ağacların qırılmasının qadağan olunması, əkin sahələrinin tələb olunan ərazilərdə və lazımı qaydalara uyğun salınması, rayonların qazlaşdırılması və s. müsbət nəticələr vermişdir [2].

Beynəlxalq Ekoloji Fəaliyyətin Nəticələrinin İndeksində meşələrlə bağlı istiqamətdə aparılan qiymətləndirmə üzrə Azərbaycan 180 ölkə arasında 5-ci yeri, digər bir qiymətləndirmə üzrə İqlim və Enerji istiqamətinə görə 100 ballıq sistemdə 97,94 balla 2-ci yeri, həmin bölmədə Karbon İntensivliyi göstəricisi üzrə 1-ci yeri tutur [2]. R. Məmmədovun (2016) fikrincə, ekoloji indeksdə Azərbaycan Respublikasının yüksək göstəricilərə nail olması ölkədə ətraf mühitin sağlamlaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin obyektiv təzahürüdür.

Nəticə

Məqalədə Böyük Qafqazın cənub yamaclarının müasir geosistemləri və meşə torpaqları işıqlandırılır, onların landşaft və ekoloji potensialı qiymətləndirilir, habelə onların təbii landşaftlarından istifadənin əsas istiqamətləri müəyyən edilir. Böyük Qafqazın cənub yamacında müasir geosistemlərin landşaft-ekoloji potensialı qiymətləndirilərkən nümunəvi ərazi kimi Şinçay-Kişçay hövzəsi seçilmişdir. Şinçay-Kişçay hövzəsinin landşaft-ekoloji potensialını müəyyən etmək üçün bir sıra elmi tədqiqatların nəticələrinin müqayisəli təhlili və qənaətlər aparılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının fiziki coğrafiyası: I cild. Bakı: Maarif, 2014, 529 s.
2. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin illik hesabatları (2007-2015-ci illər)
3. Ələkbərova S.O., Məmmədova C.S. Böyük Qafqazın cənub yamacı müasir landşaftların ekzogen proseslərə təsirinin dayanıqlıq xüsusiyyətləri // Azərbaycanın dağ geosistemləri: problemlər və perspektivlər. ACC əsərləri. XIX cild, Bakı, 2017, s.109-116

4. İsmayılov M.C. Azərbaycanca iri relyef formalarının keçid sahələri landşaftlarının ekoloji xüsusiyyətləri // Azərbaycanca müasir coğrafi tədqiqatlar. ACC əsərləri. Bakı, 2007, s.30-37
5. İsmayılov M.C., Məmmədbəyov E.Ş., Yunusov M.İ. İri morfostrukturlararası keçid sahələrin landşaftları və onların ekoloji potensialı // "Coğrafiyanın müasir problemləri", H.Ə.Əliyevin 85 illik yubileyinə həsr olunmuş konfransın materialları. ACC əsərləri. Bakı, 2008, s.90-96
6. Mikayılov A.A., Quliyeva S.Y. Böyük Qafqazın Azərbaycan hissəsi landşaftlarının formalaşmasına dağların sədd effektinin təsirinə dair // Dağlıq ölkələrin müasir ekoloji-coğrafi problemləri, ACC əsərləri. Bakı, 2001, s. 60-69
7. Ализаде Э.К., Гулиева С.Ю., Кучинская И.Я., Тарихазер С.А. Ландшафтно-экогеоморфологические проблемы оценки геодинамической напряженности горных систем // ТГОА, XVIII т., Матер. Международ. научно-практической конференции посвященной 90-летию Общенационального лидера Г.А.Алиева. Баку, 2013, с.36-43.

*Сахиля Аладдин кызы Наджафова,
магистрант, АКУ
Улькар Халил кызы Махмудова
доктор философии по географии, доцент*

Экологическая оценка лесных почв Южного склона Большого Кавказа

Резюме

В статье освещены современные геосистемы южных склонов Большого Кавказа и дана оценка их ландшафтного и экологического потенциала, а также определены основные направления использования их природных ландшафтов. При оценке ландшафтно-экологического потенциала современных геосистем на южном склоне Большого Кавказа в качестве модельной территории был выбран Шинчай-Кишчайский бассейн. Для определения ландшафтно-экологического потенциала Шинчай-Кишчайского бассейна был проведен сравнительный анализ результатов ряда научных исследований и выводов.

Ключевые слова: *Южный склон Большого Кавказа, горный ландшафт, горные склоны, ГСИ (географическая информационная система) технологий, речная сеть.*

*Sahila Aladdin Najafova,
graduate student, ACU
Ulker Khalil Mahmudova
doctor of philosophy in geography, associate professor*

Ecological assessment of forest soils of the Southern slope of the Greater Caucasus

Summary

The article highlights the modern geosystems of the southern slopes of the Greater Caucasus and assesses their landscape and ecological potential, as well as identifies the main areas of use of their natural landscapes. When assessing the landscape and ecological potential of modern geosystems on the southern slope of the Greater Caucasus, the Shinchai-Kishchai basin was chosen as a model territory. To determine the landscape ecological potential Sinai-Keskisalo of the pool was a comparative analysis of the results of several scientific studies and conclusions.

Key words: *the southern slope of the Greater Caucasus, mountainous landscape, mountain slopes, geographic information system (GIS) technologies, river.*